

LICHTNECKERT ANDRÁS

A FÜREDI SAVANYÚVÍZI GYÓGYFÜRDŐ KEZDETEI 1702–1755

1999 óta folytatott levéltári kutatásaim eredményeként szólni kell 1. A Savanyúvíz első magyar nyelvű említéséről. 2. A gyógyfürdő első említéséről. 3. Az első fürdőorvosokról. 4. A hidegfürdő első említéséről. 5. A Savanyúvíz pecsétjéről.

Zákonyi Ferenc úgy foglalt állást, hogy a rómaiak nem ismerték a füredi savanyúvizeket, K. Palágyi Sylvia szerint van valóságtartalma a Kovács József által feljegyzett hagyománynak, miszerint a telep szénsavas forrásait már a rómaiak ismerték. Galerius császár feleségét, Valeriát férjének utóda, Maximilianus császár száműzte. Tihany félszigetén lakott, itt látogatta meg édesanyja, Diocletianus császár felesége. A beteges császárné a füredi szénsavas gyógyforrás vizétől gyógyult meg, ennek emlékére Valeria a tihanyi félszigeten Diana tiszteletére oltárt emelt.¹

A savanyúvíz első említése Lower Máté 1694-ben kiadott útleírásában található.² Az Augsburgból Ausztrián és Magyarországon keresztül Konstantinápolyba utazó Lower két „tihanyi” savanyú vízforrást említett, de fürdőről nem szólt. Az ezután következő 1702. évi adat egy levéltári forrásból való.³ Ezt követően Riedhöfer János 1717-ben Tihanyban egy szeszes és egészséges kútforrásról⁴, Bombardi Mihály 1718-ban tihanyi savanyúvízről⁵, Turóczi László 1729-ben tihanyi savanyúvízforrásról⁶ írt.

1. A savanyúvíz első magyar nyelvű említése Zákonyi szerint gr. Esterházy Antal kuruc generális tábori könyvében található 1708. május 16-án.⁷ A veszprémi székeskáptalan hiteleshelyi jegyzőkönyvében latin nyelvű bevallásban már 1702-ben – kétszer is – előfordul magyarul, a Balaton-parti birtok eladásánál előbb a birtok helyét Arács helységben a Savanyúvíznél („in territorio ac intra veras metas dictae possessionis Arács locoque nativo sermone a’ Savanyu Víznel sic nuncupato”) jelölték meg, majd a birtokszomszédokat felsorolva akkori szokás szerint magyarul is meg említették, hogy a birtokot nyugatról a közönségesen Savanyúvíznek nevezett forrás („ab occidentali vero partibus accidulae seu scaturigo communiter Savanyu viz”) határolta.⁸

2. Zákonyinál a gyógyfürdő első említése Bél Mátyástól van, aki 1735 augusztusában elkészült munkájában kettős kútról írt. Az egyik az ivókút, a másik a fürdőkút, amely mellé kis épületet is emeltek a fürdővíz melegítése céljából.⁹

Zákonyi szerint Bél Mátyás idejében már három

forrás volt a telepen. A két nyugatabbra eső a tihanyi apátságé. A keletebbre eső fürdőforrás Tenkovics Miksáé.¹⁰ Leírásához lábjegyzet nem tartozik. Levéltári források csak két kútról tudnak ebben az időben.

3. Zákonyi szerint Demkovics (Zákonyinál Tenkovics, de helyesen Demkovics a családi név) Miksa előtti fürdőtulajdonost írásaink nem emlegetnek.¹¹ Demkovicsról csak akkor szerez tudomást, amikor meghal és a felesége 1741-ben eladja a telepet Schusztér József orvosnak.¹² A tihanyi apátság 1743-ban lépett be a savanyúvíz gyógyászati célú hasznosításába.¹³

A történetírásban 1988 óta többen is foglalkoztak a füredi savanyúvíz történetével. Hudi József (1988) a reformkor végén százéves múlttra visszatekintő füredi gyógyfürdőről írt, kezdetként 1743-at jelölve meg, amikor Lécse Ágoston tihanyi apát rendbe tetette a savanyúvíz-források környékét.¹⁴ Ugyan csak 1743-at tekintik kezdetnek még címében is a 2003-ban kiadott bencés fürdőtörténet Solymos Szilveszter tollából.¹⁵ A bencések valóban 1943-ban ünnepelték a gyógyfürdő 200 éves évfordulóját.¹⁶ Kósa László Fürdőélet a Monarchiában című, 1999-ben megjelent összefoglaló munkájában még később (1787) kezdi a füredi gyógyfürdő történetét, Zákonyi könyvét még csak nem is említi a jegyzeteiben.¹⁷

Magam csupán néhány napig foglalkoztam a füredi gyógyfürdő eredetének kérdésével, de három levéltárban is kutattam.

A Veszprém Megyei Levéltárban a veszprémi székeskáptalan bevallási jegyzőkönyveit néztem meg, mivel korábbi kutatásaimból emlékeztem arra, hogy előfordul a helymutatóban a savanyúvíz (accidulae) említése. A bejegyzés arról szól, hogy Flaskár András székesfehérvári polgár a hitvesével, Kómíves vagy Károlyi Évával 1702. május 21-én Arács határában lévő másfél hold irtásföldet 25 magyar forintért megvásárolt Darabos Gergely arácsi nemestől. Az irtásföldet keletről Kis Gergely, északról nemes Oroszy Pál szántóföldjei, délről a Balaton, nyugatról a savanyúvízi forrás („accidulae seu scaturigo communiter Savanyu víz”) határolta.¹⁸

Ez a Flaskár András Flasker András néven bejegyezve, fürdős és seborvosként 1718-ban Székesfehérváron a városi tanács előtt, panaszt tett a magyar borbély ellen, „aki kötést alkalmaz és gyógyít”.¹⁹

Flaskár 1718 áprilisában valóban Székesfehérváron tartózkodhatott, mert ebben az évben, azaz 1718. már-

cius 7-én az Arács határában lévő, 16 esztendővel korábban megvásárolt irtásföldjét 50 rajnai forintért eladta Demkovics János Miksa seborvosnak és fürdősnek, hitvesének, Grujber Margitnak és öt gyermekének. Az irtásföldet a rajta felépített épülettel – vagyis fürösztés céljára emelt házzal – együtt adta el Demkovicsnak, mivel a romos épületből semmi haszna sem származott. Ez a szerződés az egyik bizonyítéka annak, hogy Flaskár a megvásárolt irtásföldön gyógyfürdőt létesített. Mivel romos épületet adott el Demkovicsnak, emiatt joggal feltételezhető, hogy azt nagyon régen, sok évvel az eladás előtt emelte. Az 1718. évi adásvételi szerződésben is szerepel, hogy Flaskár András székesfehérvári polgár és lakos volt.²⁰

Demkovics Miksa, akit a forrásokban Tenkovics néven is említenek, az 1710-es években veszprémi lakos volt, ekkor hirdették ki a pozsonyi sebészek (chirurgusok) céhe által részére kiadott bizonyáglevelét.²¹

Az 1702. és 1718. évi forrásokkal két dolog is tisztázódott:

1. Flaskár András székesfehérvári polgár, seborvos és fürdős a füredi Savanyúvíznél gyógyászati tevékenységet végzett 1702 és 1718 között, erre a célra épületet is emelt.

2. A pozsonyi sebészcehbe tartozó Demkovics Miksa veszprémi seborvos és fürdős követte őt 1718 és 1741 között. Özvegye, Grujber Margit 1741. szeptember 11-én megvált az Arács határában lévő teleptől, 1208 rajnai forintért eladta Schuszter József seborvosnak (borbély mesternek). A másfél holdas nemesi fundus határait ugyanúgy írták le, mint 1702-ben, tehát attól nyugatra volt egy, az ivókúttal azonos savanyúvízforrás, amelyet az iratban „másik savanyúvíznek vagy bugyogó forrásnak” neveztek, mert a telepen is volt egy „Savanyó Víz” nevű forrás, ami azonos volt a Flaskár által ásatott fürösztő kúttal.

Demkovics működésének 23 éve alatt a telep épületekkel gazdagodott, így az özvegye egy kis fürdöházat (domunculam balneatoream), két kazánt, 10 kádat, egy kis faházat (domunculam ligneam) és egy húsz lépés hosszú, de már düledező kőházat (aliam vero lapideam jam ruinis proximam ad viginti circiter passus in longitudine extensam) adott át Schuszternek.²²

A tihanyi apát 1749-től Schuszter József özvegyétől kibérelte a korábbi telepet: „azon savanyúvíznél levő mindennemű épületeket, úgymint szobákat, konyhát, kamarát, fürdöházakat, azokban lévő két üstöt vagyis vízmelegítő rézfazekakat, fürdőkádakat.”²³ A szerződés napján készült összeírásban 5 asztal, 5 ágy, edények, 23 fürdőkád és az épületek vannak felsorolva.

A fürdő többé nem került vissza az eladósodott özvegyhez. A tihanyi apátság történetírója ugyan azt

írta, hogy az új házasságra lépett asszony adta el az épületeit, fürdőit, de ez tévedés lehet, mert Herös Éva Teréziának az 1755. évi eladáskor nem volt férje, a birtokot mostohaapjával, Bobics Miklós pesti tímármesterrel és édesanyjával, Stipenics Anna Máriával együtt értékesítette. Miután Lécs Ágoston kifizette a hitelezőket, 1755. július 29-én 2300 rajnai forintért és az özvegy öltözetére adott hat aranyért megvásárolta tőle a fürdőt, azaz az arácsi határban lévő „savanyóvizet hozzá tartozandó fundussával, azon levő épületekkel, fürdő házokkal, réz vízfűző fazokkakkal, asztalokkal, székekkel, ágyokkal, kertetel, ahhoz tartozandó halastoval, Balatonnyal”. Ezáltal a tihanyi apátság a Savanyúvíz és a körülötte lévő több építmény tulajdonosává lett.²⁴

A Füreden 1743. február 19-én elvégzett tanúkihallgatás a fürdő eredetét illetően perdöntő. Ekkor 1 veszprémi, 5 arácsi és 11 füredi lakosnak eskü alatt kellett tanúvallomást tennie arról, hogy hol húzódtak annak az irtás földnek a határai, amelyet Darabos Gergely 1702-ben eladott Flaskárnak, akitől aztán 1718-ban Demkovicshoz került. Az irtásföldek határai után azért nyomoztak, mert tisztázni akarták a savanyúvízi létesítmények, az egyik fürdöház és a „fürösztő savanyú kút” tulajdonjogát.²⁵

A tanúk helybeli lakosok voltak, akik jól ismerték a savanyúvíz történetét, hiszen rendszeresen megfordultak annak környékén, nyilván fogyasztották is annak vizét. Egybehangzóan állították, hogy kezdetben csak egy kút létezett, az ivó savanyú kút. Flaskár az irtásföld megvásárlása után ebben kezdte el fürösztetni a beteget, amitől a közbirtokosok eltiltották, emiatt új kutat kellett ásatnia, a fürösztő kutat, amely mellett fürdöházat is épített. Ez a fürdöház lehetett a tanúvallomásokban folyton emlegetett felső fürdöház. Ebből következik, hogy 1743 februárjában a telepen alsó fürdöháznak is kellett lennie, ami nem lehetett más, mint a tihanyi apát által – Horváth Bálint szerint – 1743-ban emeltetett faház.²⁶ Mivel a tanúkihallgatás 1743 február 19-én volt, s nem valószínű, hogy a faházat télen állították volna fel, ezért már 1742-ben is állhatott.

Az 1743. évi tanúk tehát két kútról tudtak, létrejöttük sorrendjében: 1. az ivókútról 2. a fürdőkútról. Ez egybevág a Bél Mátyás által leírtakkal. De nemcsak azzal, hanem a józan paraszti ésszel is, mert régen egy gyógyfürdő mindig úgy létesült, hogy először volt egy természetes forrás, amelyből ittak az emberek és az állataikkal is itatták annak vizét, azután fokozatosan felfedezték a víz jótékony hatását, gyógyító erejét, s ekkor már csak egy fürdő orvos kellett ahhoz, hogy meginduljon a víz gyógyítás céljára való használata. (Zákonyi a kutak sorrendjét másképpen határozta meg:

1. Öskút az Állami Szívkórház épülete alatt, melyet fürdés céljára használtak. 2. Kossuth Lajos forrás (ivókút). 3. Savós forrás a kórház épülete előtt.)²⁷

Az 1743. évi tanúk vallomásai alapján azt is meg kell állapítani, hogy Flaskár megjelenése, azaz 1702 előtt szakszerű gyógyító tevékenységgel nem lehet számolni a füredi Savanyúvízen, mivel csak egy kút létezett, az ivókút.

A füredi gyógyfürdő az újabb levéltári források alapján 304 éve kezdte meg folyamatos működését, alapításának időpontja 1702. május 21-hez, a Flaskár-féle adásvételi szerződés dátumához köthető. Mivel az írott forrásokban 1702-ben és 1718-ban a Flaskár-féle birtok helyét Arácson jelölik meg, s annak nyugati szomszédságában volt az ivókút, úgy látszik, hogy az akkor Arács határában helyezkedett el. A terület később Füredhez tartozott, valószínűleg a tihanyi apát, miután birtokosa lett a Flaskár-Demkovics-Schusztér-féle birtoknak, azt Füred határához csatolta. Ezt egyrészt azért tehette meg, mert Füreden is és Arácson is birtokos volt, másrészt azért, mert a 18. század első felében még nem voltak teljesen rögzített határok, s az Esterházyak sikertelenül vitatták a terület tulajdonjogát. A lényeg az, hogy a Balatonfüredet alkotó mindkét település, Füred is, Arács is, magáénak vallhatja a Savanyúvizet, s ez erősíti kettőjük kapcsolatát.

A tihanyi apátság levéltárában olyan iratok találhatóak, amelyek a hidegfürdő kezdeteire is új adatokkal szolgálnak. Feldolgozásuk csak a savanyúvízi gyógyfürdő történetéről szóló monográfiában fog megjelenni, de annyit érdemes közölni, hogy az első hidegfürdőt kétségtelen Oesterreicher Manes József építtette 1821-ben, de azt a Balaton összedöntötte.²⁸ Zákó-

nyi egy helyen azt közli, hogy a hideg fürdőket 1822-ben nyitották meg, de ezek csak a bencések által felállított fürdők voltak.²⁹ Az apátság ugyanis 1822-ig évi bér fizetése ellenében bárkinek biztosította azt a lehetőséget, hogy a Balatonon hidegfürdőt létesítsen, 1822-ben azonban megszüntette ezt.

A Savanyúvíznek volt saját pecsétje is „Accidulae Füred” körirattal, amely egy 1823. évi iraton maradt meg az apátság levéltárában. Ennek a ritkaságnak számító pecsétnek jelenleg csak ez az egy előfordulása ismert.³⁰ (A pecsét olyan szép és ritka, hogy gondolkodni kellene hasznosításán: a város vagy városrész jelképeként, vízjeles papírként, rajza a Szívkórház levélpapírján is használható lenne.)

E sok új kutatási eredményt közlő rövid cikk végén le kell írnom, hogy Zákonyi Ferenc Balatonfüred című monográfiáját – minden kisebb-nagyobb hibája ellenére is – nagyra tartom, mert évtizedek fáradságos munkájával ugyanúgy hordta össze az anyagot hozzá, ahogyan én a borvidéktörténetet és más munkáimat elkészítettem. Azokat a kutatókat becsülöm, akik keresik a kihívásokat és nagy fába vágják a fejszéjüket, mert csak így lehet előrelépni a történetírásban. Fiatal levéltáros koromban ő volt az első kutatóm, akit kiszolgálhattam. Sok mindent kért, volt, amit megtaláltam, volt, amit nem, akkor is vittem neki valamit az apátság anyagából. Ő mindent átnézett, időnként hangosan örvendezett, ha talált valami fontosat. Úgy gondolom, hogy ő örülne a legjobban az új kutatási eredményeknek. Abban is biztos vagyok, hogy a kútház egyik oszlopán egy új táblán tájékoztatta volna az idelátogató közönséget, hogy Fürednek és az országnak van egy 300 éves gyógyfürdője.

1 Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig. Veszprém, 1988. 114. – K. Palágyi Sylvia: Római kor. In: Balatonfüred és Balatonarács története. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém, 1999. 113. – Kovács József: A Balatonvidék múltja és regevilága. Bp. 1944. 66.

2 Zákonyi id. mű 116. – Matthäi Lower: Neue Beschreibung einer raysz von Augsburg nach Constantinopel durch Oesterreich, Hungam u. s. f. Utrecht, 1694.

3 Veszprém Megyei Levéltár (VeML). Veszprémi káptalan hiteleshelyi jegyzőkönyvei (Vh. hh. jkv.). 1702. Nr. 88.

4 Zákonyi id. mű 118. – Joannis Barth Riedhöfer: Germania und Pannonia novo antiqua, oder Beschreibung und Erklärung der merkwürdigsten Ländereien Städte, Ortschaften und Einwohner, so darin gelegen sind etc. Frankfurt, 1717.

5 Zákonyi id. mű 118–119. – Michaelis P. Bombardi: Topographia magni regni Hungariae cum annexis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Serviae, Bulgariae etc. Regnis; tum etiam Transylvaniae, Valachiae, Moldaviae provinciis. Viennae, 1718. 99.

6 Zákonyi id. mű 119–120. – Ladislai Turóczi: Ungaris suis cum regionibus. Tyrnaviae, 1729. 205.

7 Zákonyi id. mű 117.

8 VeML Vh. hh. jkv. 1702. Nr. 88.

9 Zákonyi id. mű 122. – Bél Mátyás: Veszprém vármegye leírása. Veszprém, 1989. 206–207.

10 Zákonyi id. mű 122.

11 Zákonyi id. mű 124.

12 Zákonyi id. mű 123.

13 Zákonyi id. mű 124.

14 Hudi József: A balatoni fürdőkultúra a reformkorban. Zalai Gyűjtemény 28. Zalaegerszeg, 1989. 110.

15 Solymos Szilveszter: Balatonfüred-fürdő bencés közben 1743–1949 között. Tihany, 2003.

16 Balatonfüred. V. évf. 10. sz. 1943. március 6. A bencések ekkor ünnepelték a fürdő 200 éves évfordulóját. – Uo. V. évf. 18. sz. 1943. május 1.

A Gyógyhelyi Bizottság által kiküldöttek szervezik a fürdő 200 éves jubileumának megünneplését. – Uo. V. évf. 19. sz. 1943. május 8. A Gyógyhelyi Bizottság előkészületei a 200 éves évfordulóra.

17 Kósa László: Fürdőélet a Monarchiában. Bp. 1999.

18 Lichtneckert András: A Savanyúvíztől a világfürdőig. In: Balatonfüred és Balatonarács története id. mű 727. – Vh. hh. jkv. 1702. Nr. 88.

19 Kállay István: Fehérvár regimentuma 1688–1849. A város mindennapjai. Fejérv Megyei Történeti Évkönyv 18. Szekesfehérvár 1988. 381.

Protocollum sessionale 1718. ápr. 29. A szerző

Flahkernek olvasta a nevet, azonban az Flaskemek olvasandó, mivel a német nyelvű szövegben a h betűt és az s betűt egyik változatát teljesen egyformán írták. 20 Vh. hh. jkv. 1718. Nr. 92.

21 VeML Veszprém város köz- és tanácsülési jegyzőkönyvei 1712–1718. 41. Joannis Maximi li an Tenkovicz chirurgi Posonio ex Generali cheha chirurgorum emanatae testimoniales sunt publicatae et approbatae.

22 Vh. hh. jkv. 1741. Nr. 141. – Uo. 1748. Nr. 86.

23 A bérleti szerződés szövege: Sörös Pongrác: A tihanyi apátság története. II. 391–392.

24 VeML Vh. hh. jkv. 1755. Nr. 516. 25 Zala Megyei Levéltár. Zala Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Tanúkihallgatások 1743. Fasc. 27. nr. 65.

26 Zákonyi id. mű 124. – Horváth Bálint: A Füredi-Savanyúvíz s Balaton környéke. Magyaróvár, 1848. 9.

27 Zákonyi id. mű 32.

28 VeML Tihanyi apátság levéltára. Actorum et correspondentiarum... Fasc. VII. Nr. 806.

29 Zákonyi id. mű 161. – Uo. a 165. oldalon az 1822. évi fürdőt másodikként mondja, s megjegyzi, hogy az elsőt József nádor építtette.

30 VeML Tihanyi apátság levéltára. Actorum et correspondentiarum... Fasc. VI. Nr. 740.